

ПОЛІТИКО-ГЕОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ПЕРЕВАГ МОРСЬКОГО ПОЛОЖЕННЯ УКРАЇНИ

Ключові слова: Азово-Чорноморський регіон, геополітичні переваги, енергетична сфера, транзитний потенціал, морський потенціал, співробітництво, Україна, ЄС, РФ

Вступ. Постановка наукової проблеми. У наш час досить актуальним є питання регіональної ідентичності України, забезпечення її національних інтересів та регіонального лідерства, становлення як активного суб'єкта міжнародних морських відносин в межах Азово-Чорноморського регіону. Цьому сприяють наступні переваги геополітичного розташування держави, а саме: центральне географічне положення України в межах Азово-Чорноморського регіону; міжнародний транзитний потенціал України, пов'язаний з її положенням у пан'європейській транспортній зоні басейну Чорного моря; геополітичні та геоекономічні інтереси України, зумовлені її приналежністю до Чорноморсько-Каспійського регіону і транзитним положенням між Каспійським регіоном, Близьким Сходом і Європою; формування регіональної інтеграції в межах Балто-Чорноморсько-Каспійського регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням геополітичних переваг морського положення України займалися такі вчені як А. Бедрій [1], С. Василенко [2], М. С. Дністрянський [3], О. Кочубей [4], Ю. В. Макогон [6] та інші. У своїх дослідженнях вони вивчають геополітичні особливості становлення України як морської держави, вплив морського положення на процес нарощення її морського потенціалу.

На особливу увагу заслуговує праця М. С. Дністрянського «Геополітичні доктрини і підходи: критичний аналіз методології», в якій автор аналізує геополітичні вчення відомих геополітиків ХХ ст, а також досліджує геополітичні переваги виходу України до Чорного та Азовського морів. Аналітичні дослідження науковців з Регіональної філії в м. Одеса

НІСД [5; 7] були використані нами при вивченні зовнішніх факторів, таких як гео економічні та геополітичні інтереси країн приналежних до Азово-Чорноморського регіону, вплив яких визначає особливості зовнішньополітичної морської діяльності України. Можливі шляхи реалізації геополітичних інтересів нашої держави в межах Азово-Чорноморського регіону аналізувалися в працях «Чорноморська доктрина» автора С. Василенко [2] та «Украина – держава морская» автора Ю. В. Макогон [6].

Не дивлячись на всю важливість дослідження геополітичних переваг виходу України до Чорного та Азовського морів, ця тема недостатньо досліджена у вітчизняній науці. Існують певні напрацювання історичних, геополітичних, економічних аспектів становлення України як морської держави, враховуючи наявні геополітичні переваги її морського положення. Проте відсутнє комплексного політико-географічного дослідження даної проблеми. Залишаються відкритими багато проблемних питань визначення геополітичних векторів зовнішньої морської діяльності держави, а також належного застосування геополітичних переваг її морського положення для забезпечення необхідних умов розвитку її як морської держави. Важливо відзначити, що тема досліджується переважно в інформаційному режимі на сторінках періодичної преси, що зумовлює потребу узагальнення та проведення більш глибокого її аналізу.

Мета статті – політико-географічне дослідження геополітичних переваг морського положення України.

Основними **завданнями**, котрі вирішувалися в процесі дослідження, були: розглянути геополітичні вчення відомих геополітиків ХХ ст.; визначити основні геополітичні переваги виходу України до Чорного та Азовського морів; проаналізувати зовнішні фактори, котрі впливають на особливості становлення України як морської держави; вивчити геополітичні та гео економічні інтереси країн Азово-Чорноморського регіону та їх вплив на формування стратегії зовнішньополітичної морської діяльності України; розглянути позитивні та негативні наслідки геополітичної приналежності України до Азово-Чорноморського регіону.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Дослідженням геополітичного значення Чорного моря і Чорноморського регіону для України займалися вчені на початку та протягом ХХ ст., серед них такі як М. Грушевський, Д. Донцов, М. Драгоманов, В. Кубійович, Ю. Липа, В. Липинський, С. Рудницький, С. Томашівський [3]. У складних та несприятливих геополітичних умовах ХХ ст. дослідники розглядали приналежність України до Чорноморського регіону як важливий фактор забезпечення її морської могутності. Зокрема, представники організації «Союз визволення України», яка була створена у 1914 р., в контексті формування української держави порушили питання про Чорне море та регіон навколо нього.

Видатний вчений, політичний діяч, М. С. Грушевський звертав увагу на необхідність налагодження стосунків та співробітництва між країнами, які належать до басейну Чорного моря. Він вважав це співробітництво надзвичайно корисним, оскільки воно об'єднувало країни, які мали дуже відмінні фізичні та господарські умови, і співпраця між ними могла добре їх доповнити. Крім того, саме М. С. Грушевський, в своїх теоретичних розробках, одним з перших, запропонував програму побудови відносин у Чорноморському регіоні, на відміну від «Союзу визволення України», представники якого не мали чіткого уявлення про регіон як певну цілісність.

На період перших десятиріч ХХ ст. також припадає плідна теоретична праця іншого видатного вченого — С. Рудницького, якого вважають фундатором української політичної географії. В своїх працях С. Рудницький вперше дав ґрунтовний опис географічного положення України, його позитивні та негативні риси, звернув увагу на проблему географічної кореляції України й Європи взагалі, а також Східної Європи зокрема. Крім цього, він доводив геополітичне значення та географічну самостійність України в комплексі східноєвропейських країн.

Відомий український політичний діяч першої чверті ХХ ст. — С. Петлюра, пропонував своє бачення Чорноморського регіону, який мав бути об'єднаним у форматі Чорноморського союзу, серед членів якого, окрім України, мали бути такі країни, як: Грузія, Кубань, Вірменія та Азербайджан. С. Петлюра також звертав увагу на необхідність порозуміння української держави з Туреччиною, як однією з найбільших чорноморських країн, та на необхідність організованого впливу на Кубань, яку він розглядав як своєрідний міст між Україною, Кавказом і Донщиною.

Значну увагу до проблем Чорноморського регіону у своїх творах приділяв також відомий вчений — Ю. Липа. З його ім'ям пов'язане активне дослідження саме чорноморського простору з точки зору майбутніх перспектив. Аналізуючи географічне положення України, Ю. Липа відзначав роль морських шляхів, рік, засобів сполучення по суходолу й по морю, а також повітряних шляхів. При цьому, він підкреслював важливість території України як транзиту для розвитку торговельних зв'язків з Близьким і Середнім Сходом. Спираючись на своє трактування Чорноморського регіону як певної цілісності, Ю. Липа сформулював програму побудови «Чорноморської фортеці», до складу якої він включив Чорне море та країни, що ним об'єднувались. При цьому він вказував на те, що присутність в Криму Росії робить її господарем Чорного моря і ставить у залежність від неї балканські країни, Кавказ і Закавказзя, без союзу з якими побудувати «Чорноморську фортецю» неможливо [1].

Концепцію бачення Чорноморського регіону як безперечної цілісності, запропоновану Ю. Липою, підтримували й інші представники українського національного руху. Зокрема, близький друг Ю. Липи, Л. Биковський, у своїй праці «Туреччина. Бібліографічні матеріали» писав про необхідність створення «чорноморської дійсності» спільними

зусиллями країн, до яких він відносив Україну, Туреччину, Румунію, Болгарію та Кавказ.

На особливу роль Чорного моря у геополітичному положенні України наголошував свого часу також український історик Д. Дорошенко (1966 р.): «Ціле географічне положення України визначається Чорним морем, яке служить географічною, політичною й господарською основою української землі». Цю тезу уважно аналізували і фундатори української географії С. Рудницький та В. Кубійович. Так, В. Кубійович зазначав, що «Україна відрізняється від інших країн Східної Європи передусім своїм географічним положенням, і завдяки цьому положенню, вона є мостом між Східною Європою й Середземноморськими країнами». Крім того В. Кубійович сформував наступний геополітичний постулат: «Україна сама, формуючись як державний організм, прагне міцно укріпитись на Чорноморсько-Азовському узбережжі» [6].

На сучасному етапі геополітичні передумови формування та становлення України як морської держави активно досліджуються А. Гальчинським, М. Дністрянським, Є. Кисельовим, В. Мадіссоном, В. Шаховим та ін.. Науковці в своїх працях наголошують на важливості розробки та прийняття чіткої геополітичної схеми формування морської стратегії України, а також важливості забезпечення необхідних умов її функціонування як морської держави в межах Азово-Чорноморського регіону [2].

Адже географічна приналежність України до Чорного та Азовського морів має надзвичайно важливе геополітичне значення для її становлення як морської держави. Це зумовлюється тим, що в межах даного регіону знаходиться пан'європейська транспортна зона. Оскільки в ЄС особливого розвитку набув процес формування сучасних мереж транспортної інфраструктури і логістичної стратегії координації транспортних зв'язків – так званої єврологістики, приналежність України до пан'європейської транспортної зони є досить важливою [6].

Серед чотирьох пан'європейських транспортних зон важливе місце посідає саме Чорноморська транспортна зона, в якій Україна, крім того, займає центральне положення.

Чорноморська транспортна зона в свою чергу інтегрує транспортні комунікації між самими чорноморськими країнами за допомогою трансконтинентального транспортного коридору «Чорноморське транспортне кільце», посилюючи зв'язки між Європою та Азією (через трансконтинентальні транспортні коридори «Європа – Азія», «TRASECA», «Балтика – Чорне море», між країнами ЄС та Східної Європи (через систему пан'європейських транспортних коридорів: № 3 – Берлін – Вроцлав – Краків – Львів – Київ; № 5 – Венеція – Любляна – Будапешт – Львів – Київ; № 7 – Дунайський водний шлях; № 9 – Гельсінкі – Санкт-Петербург – Київ – Одеса – Александропуліс), між країнами СНД та Середземномор'ям і Близьким Сходом, між країнами Середземномор'я та Закавказзя й Середньої Азії. Крім того, Чорноморська транспортна зона

відіграє ключову роль у транзиті нафти й газу з Каспійського регіону, а також Близького і Середнього Сходу до Європи [7].

У свою чергу Каспійський регіон щодо поставок нафти та газу має два найбільш загальні гео економічні вектори: на схід до Китаю і на захід — до Європи. Більш задіяним у наш час є європейський напрям поставок нафти й газу. Крім того, Росія, як регіональний лідер, має диверсифіковану систему поставок нафти і газу (свого і реекспортного) до Європи, більша частина (близько 80 %) якого прокачується саме через газотранспортну систему України. Використовується Росією газотранспортна система Білорусії. Важливим є і той факт, що через Україну, Білорусь, нафтові термінали Лієпаї, Вентспілса, останнім часом Санкт-Петербурга виходить до країн Європи експортний нафтогін «Дружба».

Разом з тим, Росія демонструє надзвичайну зацікавленість у своїй геополітичній присутності в Азово-Чорноморському регіоні, справедливо вважаючи його головним вузлом транзиту каспійських енергоносіїв до Європи. Свідченням цього є будівництво нею у 2002 р. потужного газогіну «Голубий потік», а також підписання угоди з Болгарією, Грецією, Італією про міжнародний газопровід «Південний потік», який спрямує російський газ на Балкани і у Середземномор'я [4].

У ситуації що склалася негативним для України є те, що в силу певних політичних причин Росія не розглядає свою участь у можливому аверсному використанні резервного маршруту каспійської нафти до країн Європи нафтогоном «Одеса — Броди — Плоцьк — Гданськ». Крім того, лейтмотивом російської геополітики у даному регіоні залишається активне протистояння кільком міжнародним проектам транзиту каспійських вуглеводнів до Європи, в яких РФ не задіяна, а саме: газогону «Набукко»; Західного Транскаспійського газогону «Туркменія — Азербайджан — Туреччина»; нафтогонів «Кашаган — Баку» та «Баку — Тбілісі — Джейхан».

Свою зацікавленість щодо можливої участі в даних проектах виявляє Україна. Зокрема, газогін «Набукко» доходить до Румунії, яка має спільну газотранспортну інфраструктуру з Україною. Навіть дещо віддалений нафтогін «Баку — Тбілісі — Джейхан» за певних умов може мати певні відгалуження в бік України. Адже держава зорієнтована на пряме (аверсне) використання нафтогону «Одеса — Броди — Плоцьк», з проектною потужністю до 20 млн. т. нафти на рік, тому шукає варіанти його завантаження каспійською чи близькосхідною нафтою [5].

Крім того Україна і Туреччина розглядають проект транзиту до Європи високоякісної близькосхідної нафти нафтопроводом «Одеса — Броди — Плоцьк» за маршрутом «Кіркук (Ірак) — Джейхан (Туреччина) — Анкара (Кириккале) — Самсун — Одеса (Южне)». Можливим є також варіант транспортування каспійської нафти за маршрутом «Баку — Джейхан — Самсун — Одеса — Броди — Плоцьк — Гданськ».

Також територією України проходить міжнародний газогін, орієнтований на поставки російського газу на Балкани та у Західну Європу. Він має дещо нестандартну конфігурацію: Республіка Комі (Вуктил, Вой-

Вож) — Торжок — Єлець — Ананьїв (Одещина) з двома відгалуженнями. Перше йде на Балкани за напрямом «Тарутине — Ізмаїл — Ісакча (Румунія)» і має потужність 8 млрд. м³ газу на рік, яку можна подвоїти. Другий напрям «Ананьїв — Богородчани (Івано-Франківська область) — Ужгород» повинен дати додаткові обсяги газу європейським країнам, потреби в яких постійно збільшуються. Але останнім часом Росія пов'язує добудову цього газогону зі своєю участю у консорціумі, що керуватиме газотранспортною системою України. Тому на даний момент позиція української сторони щодо створення такого консорціуму негативна.

Крім того стратегічний інтерес Росії до контролю над газотранспортними системами пострадянських країн значною мірою вже реалізований (Узбекистан, Туркменистан, Білорусь). Тому, РФ шукає можливості свого доступу і до газотранспортної системи України, досить часто користуючись при цьому ситуацією навколо вирішення спірних питань щодо визначення та встановлення українсько-російського морського кордону [4].

Актуальною для України є також участь в ГСХ «Чорне море — Дунай», оскільки він може стати одним з головних напрямків транзиту каспійської нафти до Європи.

Іншою геополітичною перевагою приналежності України до Азово-Чорноморського регіону є її участь в ОЧЕС, адже саме в програмних проєктах даної організації є створення «Чорноморського транспортного кільця» — залізничних магістралей і автодоріг, що пов'яжуть в єдину транспортну систему всі причорноморські порти та великі міста, а також у формування зони вільної торгівлі між країнами-учасницями.

Також, Україна виступає за формування загальної енергетичної політики країн-членів ОЧЕС, але Росія таку ініціативу не підтримує. Вона пропонує створити своєрідне чорноморське енергетичне кільце, яке стало б одним з чинників енергетичної безпеки країн-членів даної організації. Свідченням чого є зацікавленість Росії щодо участі у нафтогонах «Баку-Тбілісі- Джейхан» та проєктованому «Набукко».

Геополітично вигідною для України є її присутність в межах Балто-Чорноморсько-Каспійського простору, до складу якого входять країни Балтії — Естонія, Латвія, Литва, а також Україна, Молдова, Грузія та Азербайджан. Тісно пов'язані з цим геополітичним регіоном Польща та Румунія [7].

В межах даного регіону функціонує ГУАМ, яка об'єднує Грузію, Україну, Азербайджан і Молдову. І хоча організація лишається переважно політичним та геополітичним проєктом і ще не має економічної складової, проте, Україна, завдяки участі в ній, отримує кошти від ЄС, котрі надходять країнам-учасницям цієї організації.

Крім того, завдяки участі України в ГУАМ, з 2007 р. Євросоюз змінив свою фінансову політику щодо неї, оскільки висловив бажання фінансувати східний енергетичний кордон України (будівництво на українсько-російському кордоні 11 пунктів обліку газу, обладнаних системами

підвищеного класу точності). Оскільки до цього часу такий облік газу проводився російськими системами, які мають недостатню точність, а головне — обчислюють обсяги газу, а не його енергетичний еквівалент, як це прийнято у світі, реалізація даного проекту мала зняти напругу в українсько-російських взаємовідносинах щодо правильного обліку обсягів газу, що надходить в Україну.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Географічна приналежність України до Азово-Чорноморського регіону створює необхідні геополітичні переваги формування та становлення України як морської держави. Дослідженням значення Чорного та Азовського морів для визначення стратегії української зовнішньополітичної морської діяльності займалися вчені як ХХ так і ХХІ ст. У своїх дослідженнях вони наголошували на необхідності розробки та прийняття чіткої геополітичної схеми формування морської політики України, а також важливості забезпечення необхідних умов реалізації її морського потенціалу в межах Азово-Чорноморського регіону.

Адже, геополітично вигідне положення України в межах Азово-Чорноморського регіону створює безумовні переваги формування її як морської держави, сприяє нарощуванню її морського потенціалу, а також дозволяє позиціонувати себе як активного суб'єкта міжнародної морської діяльності.

У подальших дослідженнях перспективним убачається вивчення можливих шляхів реалізації морського потенціалу України в процесі становлення її як морської держави, що забезпечить виконання стратегічно важливих завдань геополітичного, економічного і екологічного характеру в межах Азово-Чорноморського регіону.

Список літератури

1. *Бедрій А.* Юрій Липа – ідеолог і політичний теоретик / А. Бедрій // *Визвольний шлях*. – 1995. – Кн. 4. – С. 502-510. 2. *Василенко С.* «Чорноморська доктрина» України та її сучасні виміри / С. Василенко // *Людина і політика*. – 2002. – № 4. – С. 11-17. 3. *Дністрянський М. С.* Геополітичні доктрини і підходи: критичний аналіз методології / М. С. Дністрянський. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 114 с. 4. *Кочубей Ю.* «Чорноморська орієнтація» – геополітична доктрина: історія і сучасність / Ю. Кочубей // *Україна – Туреччина : минуле, сучасне та майбутнє : зб. наук. праць*. – К., 2004. – С. 494-506. 5. *Крим, Україна, Чорноморський регіон: безпека і розвиток [Електронний ресурс]* / *Національна безпека і оборона* : № 4-5, 2011. Центр разумкова – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/NSD122_ukr_1.pdf. 6. *Україна – держава морская : монографія* / Ю. В. Макогон, А. Ф. Лысьий, Г. Г. Гаркуша, А. В. Грузан ; [под. ред. Ю. В. Макогона]. – Донецк : Ноулідж, 2010. – 391 с. 7. *Стратегічні пріоритети розвитку України як морської держави [Електронний ресурс]*. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pips/2012/318.pdf.

Копачинська Г. В. Політико-географічне дослідження геополітичних переваг морського положення України.

Здійснено політико-географічне дослідження геополітичних переваг морського положення України. Досліджено геополітичні вчення відомих геополітиків ХХ та ХХІ ст. Проаналізовано зовнішні фактори, котрі впливають на особливості становлення України

як морської держави. Розглянуто геополітичні та гео економічні інтереси країн Азово-Чорноморського регіону та їх вплив на формування стратегії зовнішньополітичної морської діяльності України.

Ключові слова: Азово-Чорноморський регіон, геополітичні переваги, енергетична сфера, транзитний потенціал, морський потенціал, співробітництво, Україна, ЄС, РФ.

Копачинская Г. В. Политико-географическое исследование геополитических преимуществ морского положение Украины.

Проведено політико-географічне дослідження геополітичних переваг морського положення України. Вивчені геополітичні учення відомих геополітиків ХХ і ХХІ вв. Проаналізовані зовнішні фактори, впливаючі на особливості становлення України як морського державства. Вивчені геополітичні та гео економічні інтереси країн Азово-Чорноморського регіону та їх вплив на формування стратегії зовнішньополітичної морської діяльності України.

Ключевые слова: Азово-Чорноморський регіон, геополітичні переваги, енергетична сфера, транзитний потенціал, морський потенціал, співробітництво, Україна, ЄС, РФ.

Kopachinska G. V. Political and geographical research of geopolitical advantages of marine position of Ukraine.

Political-geographical study of geopolitical advantages of marine position of Ukraine is done. Geopolitical doctrine of well-known geopoliticians of XX-XXI c. is studied. The external factors that affect the characteristics of Ukraine as a marine state are analyzed. The geopolitical and geo-economical interests of countries of the Azov-Black Sea region and their impact on the strategy of foreign naval activity of Ukraine are studied.

Keywords: Azov-Black Sea region, geopolitical advantages, energy, transit potential, marine potential, cooperation, Ukraine, EU, Russia.

Надійшла до редколегії 28.02.2013